

TÜRKİYE'DE
BİZANS
ÇALIŞMALARI
YENİ ARAŞTIRMALAR,
FARKLI EĞİLİMLER

KORAY DURAK
NEVRA NECİPOĞLU
TOLGA UYAR

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

TARİH

KORAY DURAK, NEVRA NECİPOĞLU, TOLGA UYAR (ED.)
TÜRKİYE'DE BİZANS ÇALIŞMALARI
YENİ ARAŞTIRMALAR, FARKLI EĞİLİMLER

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2021
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
ALİ BERKTAY

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
DERYA ÖNDER

DİZİN
OZAN KIZILER

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASIM: AĞUSTOS 2022, İSTANBUL

ISBN 978-625-429-193-7

BASKI
GOLDEN MEDYA MATBAACILIK VE TİCARET A.Ş.

100. YIL MH. MAS-SİT. CAD. NO: 88

BAĞCILAR İSTANBUL

(0212) 629 00 24

Sertifika No: 45463

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek
metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz,
yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

Koray Durak, Nevra Necipoğlu,
Tolga Uyar (ed.)

Türkiye'de Bizans Çalışmaları

Yeni Araştırmalar, Farklı Eğilimler

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Kişi ve Yer Adlarının Transliterasyonu..... XI

Kısaltmalar..... XIII

Giriş

1. Ulusal Bizans Çalışmaları Konferansı: Amaçlar ve Sonuçlar

Koray Durak, Nevra Necipoğlu, Tolga Uyar..... XVII

I Antikçağ'dan Bizans Dönemine Geçiş

1

Geç Antikçağ mı, Erken Bizans mı?

Turhan Kaçar..... 3

2

İznik Gölü Sualtı Yüzey Araştırması ve
Bazilika Kalıntısı Üzerine İlk Düşünceler

Mustafa Şahin..... 19

3

Türkiye'nin Avrupa'daki İlk Arkeolojik Kazısı:

Ulpiana/Kosova'daki Erken Hıristiyanlık Dönemi Buluntuları

Halûk Çetinkaya..... 31

II Bizans Anadolu'sunda Kent ve Çevre

4

Bizans Dönemi Kazı Çalışmalarına Kent Bütününe Bakmak

Yelda Olcay Uçkan..... 51

5

"Gün Yüzüne Çıkarılmış" Bir Geç Antik ve Bizans Dönemi Likya
Şehri: Limyra Doğu Şehri'nin Mimari Yüzey Araştırması

Inge Uytterhoeven ve Martin Seyer..... 65

6

Likya Bölgesi Alacadağ Çevresinde Bizans

Dönemine Ait Kırsal Yerleşimler ve Sosyo-Ekonomik Yaşam

Bülent İşler..... 81

7	Komana'da Bizans'tan Selçuklu'ya Geçişte Kimlik, Nüfus Dinamikleri ve Kırsal Ekonomi	
	<i>Burcu Erciyas</i>	103

III Bizans'ta Adalar, Deniz ve Su

8	Taşucu Körfezi'nde Peyzaj ve Yerleşim: Boğsak ve Dana Adaları	
	<i>Günder Varinlioğlu</i>	121

9	Erken Ortaçağ'da (yak. 600-800) Bizans Egemenliğindeki Akdeniz'de Büyük Adalar	
	<i>Luca Zavagno</i>	143

10	İstanbul Deniz Surları'nda Bizans ve Osmanlı Dönemi Onarımlarının Değerlendirilmesi	
	<i>Nisa Semiz</i>	159

11	Bizans Dönemi Anadolu'sunda Basit Sıra Tipi Hamamlar	
	<i>Oğuz Koçyiğit</i>	181

12	Bizans İstanbulu'nda Mimari Yapım Teknikleri ve Devşirme Malzeme Kullanımı: Sarnıçlar Üzerinden Bir Değerlendirme	
	<i>Kerim Altuğ</i>	197

IV Bizans'ta Kutsalın Yeri: Dinî Yapılar ve İşlevleri

13	Niğde, Aktaş, Aziz Constantinus ve Azize Helena Kilisesi Kurtarma, Kazı ve Koruma Çalışmaları (1996-2016)	
	<i>M. Sacit Pekak</i>	217

14	Amorium Antik Kenti, Yukarı Şehir, Bazilika B <i>A. Ceren Erel</i>	243
15	İzmir İli Nif Dağı'nda Yeni Keşfedilen Bizans Yapı Grubu <i>Elif Tül Tulunay</i>	263
16	Geç Bizans Kiliselerinin Dış ve İç Mekân Süslemeleri Hakkında Bazı Düşünceler <i>Ivana Jevtić</i>	271
V Epigrafik, Nümismatik ve Sigillografik Veriler Işığında Bizans Döneminde Anadolu ve Konstantinopolis		
17	Çukurova, Toroslar ve Akdeniz Arasında Yeni Bir Yaşam (MS 260-627) <i>Mustafa H. Sayar</i>	289
18	Braniewo Yazıtı ve Zenonopolis Kalıntıları <i>Turgut Saner ve Gözde Demir</i>	301
19	Epigrafik Buluntular Işığında Doğu Bithynia'nın Bizans Dönemi Yaşantısına Bir Bakış <i>Bülent Öztürk</i>	317
20	Marmaray-Metro Yenikapı/Theodosius Limanı Kazısı Bizans Kurşun Mühürleri <i>Vera Bulgurlu</i>	345

21	Kırklareli, Hierapolis ve Tokat Arkeoloji Müzelerinden Yayımlanmamış Patrik Mühürleri Üzerine Gözlemler <i>Nilgün Elam</i>	375
VI Bizans Arkeolojisinde Küçük Buluntuları Tanımlamak, Sınıflandırmak ve İşlev Üzerine Düşünmek		
22	Bizans Küçük El Sanatları Sorunları: Amorium Kazı Buluntuları Örneğinde Bir Değerlendirme <i>Zeliha Demirel Gökalp</i>	403
23	Bizans Terazi Ağırlıkları: Teşhis ve Tarihlendirme <i>Oğuz Tekin</i>	417
24	Orta Bizans'ta <i>Templonun</i> Gelişimi ve Aydınlatma Gereçlerinde Yenilik: Edirne Arkeoloji Müzesi'nde Karmaşık Bir Bronz Düzenek <i>Brigitte Pitarakis</i>	429
25	Nif Dağı Kazısı/Başpınar Bizans Yapı Grubu Metal Buluntuları <i>Daniş Baykan</i>	453
26	Yeni Buluntular Işığında Ortaçağ Bizans Camcılığında Form ve İşlev <i>Zeynep Çakmakçı</i>	469
27	Bizans Dönemi Seramik Kap Formlarının Terminolojisi Üzerine <i>Muradiye Öztaşkın</i>	487

VII Geç Bizans'tan Erken Osmanlı'ya Geçiş

28

Son Dönem Bizans Tarihi için Osmanlı Tahrir Defterlerinin Önemi
Melek Delilbaşı.....507

29

Taam, Şölen, Oruç ve Bizanslı Öteki (13.-15. Yüzyıllar)
Buket Kitapçı Bayrı.....517

30

19. Yüzyıldan Günümüze Trabzon İmparatorluğu Tarihyazımı
ve Sorunları
Murat Keçiş.....529

Dizin551

İznik Gölü Sualtı Yüzey Araştırması ve Bazilika Kalıntısı Üzerine İlk Düşünceler

Mustafa Şahin*

İznik Gölü'nde 2014 yılında tarafımızdan keşfedilen¹ ve Amerika Birleşik Devletleri Arkeoloji Enstitüsü'nün *Archaeology Magazine* isimli dergisi tarafından 2014 yılının en önemli on büyük keşfi arasında gösterilen² yapı kalıntısında ilk inceleme ve araştırmalar, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 14.04.2015 tarih ve 73223 sayılı

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü. E-posta: mustafasahin@uludag.edu.tr.

Bu araştırma, Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nin BUAP(F)-2014/6 numaralı "Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi Nikaia'sında (İznik) Arkeolojik Yüzey Araştırması ve Tarihlendirme" başlıklı projesi tarafından desteklenmektedir.

- 1 M. Şahin, "İznik Gölü'nde Gizli Tarih", *Bursa'da Zaman* 9 (Ocak 2014): 2-5; ay., "İznik Gölü'nün Altında Tarihi Keşif", *Şehrengiz* 47 (Şubat 2014): 16-20; M. Şahin, E. Tok ve Ş. Kılıç, "İznik: Göldeki Bazilika", *Atlas* 252 (Mart 2014): 76-84; ay., "İznik Gölü'ndeki Batık Kilise: Deprem Kurbanı Aziz Neophytos", *Aktüel Arkeoloji* 38 (Nisan 2014): 8-10; ay., "Deprem Kurbanı Aziz Neophytos: İznik Gölü'ndeki Batık Kilise", *Deniz Magazin* 39 (2014): 42-45.
- 2 E. A. Powell, "Sunken Byzantine Basilica, Lake Iznik, Turkey", *Archaeology Magazine* (Ocak-Şubat 2015).

Resim 1: Kalıntıların havadan görünüşü (Fotoğraf: Kazı Arşivi).

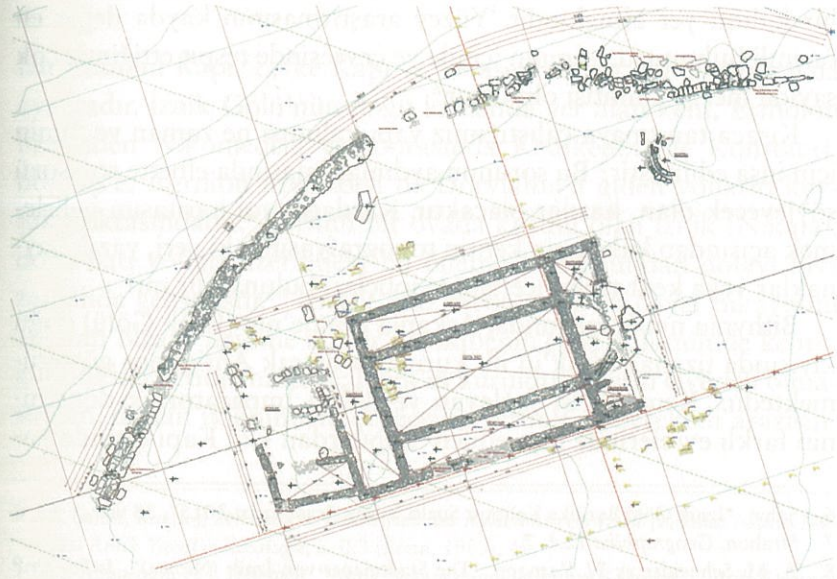
izni ile başlamıştır.³ Bunu Kültür Varlıkları Genel Müdürlüğü'nün 19.10.2015 tarih ve 196372 sayılı izni ile İznik Müzesi Müdürlüğü başkanlığında başlatılan sualtı kazıları takip etmiştir. Sualtı araştırma ve kazıları, ilk günden beri Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından desteklenmektedir.⁴

2013 yılında, Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından İznik Gölü'nde (Askania Limne) havadan çekilen fotoğraflara yansıyan görüntüler tarafımızdan incelendiğinde kıydan yaklaşık 50 m açığta, ortalama 3 m derinlikte anıtsal bir bazilikaya ait kalıntılar saptanmıştır (Res. 1).⁵ 2015 yılının Haziran-Ağustos ayları arasında üç ay süre ile yapılan sualtı yüzey araştırmasında sualtında kalan yapının rölövesi çıkartılmış, ayrıca göl tabanında bulunan kültür varlıkları

- 3 M. Şahin, "İznik Gölü Bazilika Kalıntısında Sualtı Araştırmaları Başlıyor", *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi* 3 (2015): 69-70; ay., "İznik Gölü Bazilika Kalıntısı Sualtı Yüzey Araştırması - 2015", *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi* 4 (2015): 32-51.
- 4 Yardım ve destekleri için Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Recep Altepe, Kültür ve Turizm Daire Başkanı Aziz Elbas ve çalışma arkadaşlarına minnettarız. Destek ve katkılarından dolayı Uludağ Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Yusuf Ulcay'a ayrıca teşekkür ederiz. Uyumlu ve özverili çalışmalarından ötürü çalışma ekibine teşekkürü borç bilirim.
- 5 Çekilen ilk fotoğrafları bizimle paylaşarak bazilikanın keşfinde büyük rol oynayan Sayın Saffet Yılmaz'a bir defa daha teşekkür ederiz.

kayıt altına alınarak halihazırdaki harita üzerine eklenmiştir (Şek. 1). Ortadaki daha geniş olmak üzere üç *nefe* sahip olan yapı doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. *Naosun* doğusundaki apsis, içte dairesel formlu olup, dış duvarı düzdür. Ana apsisin her iki yanında *pastophoria* odaları yer almaktadır. *Naosun* batısında bir narteks ve sonrasında, güney beden duvarı narteks duvarına göre kısmen biraz daha içeri çekilmiş üç birimli *atrium* yer almaktadır.

Kalıntıların merkezinde bazilika bulunmaktadır. Üç *nefli* yapı kalıntısının dıştan dışa toplam uzunluğu 41,32 m, genişliği ise 18,61 metredir. Orta *nefin* uzunluğu 20,03 m, genişliği 7,95 metredir. Yan *neflerden* kuzeydeki 3,32 m, güneydeki ise 3,15 m genişliğindedir. Bu ölçüme göre güney *nef* kuzeye göre biraz daha dardır. Ortalama duvar kalınlığı 1 metredir. Yapının doğusunda yer alan apsisin çapı 6,85 metredir. Apsisin güneyinde yer alan ve *diakonikon* olduğunu düşündüğümüz yaklaşık 4,06 m genişliğe sahip odanın doğu duvarı ilk tespitlerimizde sedimentin altında kaldığından tam anlaşılama-mıştır. Ancak 2017 yılı kazılarında bu bölümde de apsis olduğu anlaşılmıştır (Şek. 2 ve 3). Odanın içinde, güney duvarına bitişik 1,97 m uzunluğunda, 0,70 m genişliğinde bir lahit yer almaktadır;

Şekil 1: Bazilika kalıntısının 2015 yılında yapılan rölövesi (Çizim: Kazı Arşivi).

ölçülebilen derinliği 0,30 metredir. Lahdin kuzeydeki uzun bölümü parapet bloklarının birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Birleşme yeri iç bölümden sıvanarak kapatılmıştır. Lahdin içerisinde yapılan kazılarda herhangi bir iskelet kalıntısına rastlanmamıştır. 2017 kazılarında odanın kuzeydoğusunda, kuzey duvarına paralel uzanan pişmiş topraktan kaplama levhalarına rastlanmıştır (Şek. 4 ve Res. 2). Kaplama plakalarından bir bölümü 32,5 x 32,5 cm, bir bölümü ise 28 x 28 cm ölçülerindedir. Bu plakalar ölçüleri ve konumu nedeniyle bir diğer mezarın taban döşemesi olmalıdır.

Eksedranın kuzey tarafında yer alan ve *prothesis* odası olduğunu düşündüğümüz bölüm ise 3,88 m uzunluğunda ve 4,31 m genişliğindedir. Yapının batısında narteks ve *atrium* bölümleri yer almaktadır. Narteksin genişliği 3,95 metredir. Kuzey dar yüzdeki açıklık bazilikanın giriş kapısının burada yer almış olabileceğini düşündürmektedir. Yapının en batısında yer alan *atrium* bölümünün uzunluğu yaklaşık 7,87 m, ölçülebilen genişliği ise 16,57 metredir. *Atrium* bölümünün güneyde narteks ile birleşme yerinde duvarda yaklaşık 0,60 metrelik bir dış/girinti dikkat çekmektedir. *Atriumun* güneyinde 2,89 m genişliğinde bir mekân bulunmaktadır. Orta bölümde ise 3,65 m çapında anlamlandıramadığımız bir kalıntı yer almaktadır. Yüzey araştırmasının kayda değer en önemli buluntusu, yapının içinde ve çevresinde tespit ettiğimiz çok sayıda mezar kalıntısı olmuştur.⁶

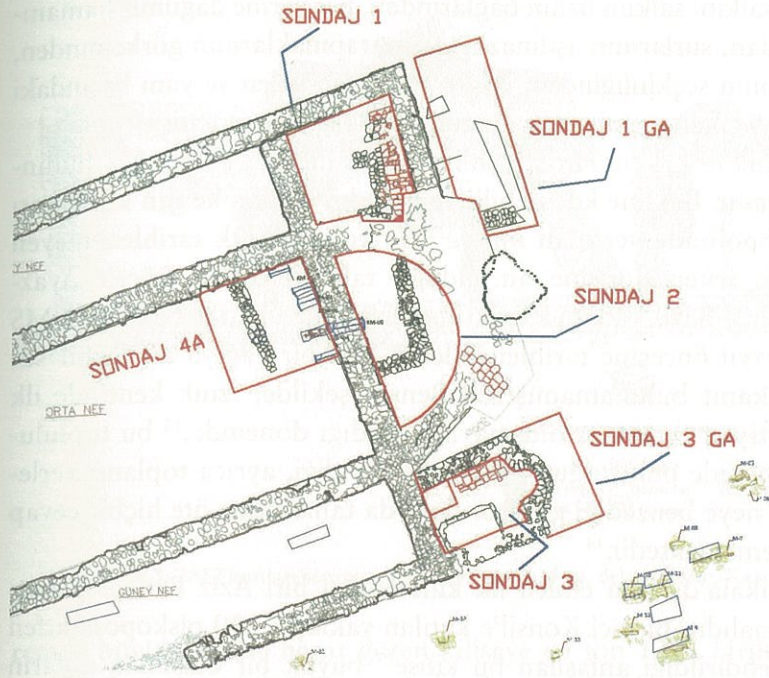
Kısaca tanıtmaya çalıştığımız yapı kalıntısı ne zaman ve kimin için inşa edilmiştir? Bu sorunun aydınlatılmasında elbette son sözü söyleyecek olan, kazılar olacaktır. Kazıların yol haritasını belirlemek açısından kalıntının kentin topografyasındaki yeri, yazılı kaynaklar veya kent tarihi içerisinde ipuçları bulunabilir mi?

Bithynia'nın iç kısmında, Askania Limne'nin (İznik Gölü) doğu kıyısında uzanan İznik'in ilk kurucusu olarak Antigonos gösterilmektedir.⁷ Kente girişi sağlayan ve Roma İmparatorluk döneminin farklı evrelerinde inşa edilen⁸ kapılardan Göl Kapı dışında ka-

6 Şahin, "İznik Gölü Bazilika Kalıntısı Sualtı Yüzey Araştırması-2015", 38 vd.

7 Strabon, *Geographika* 12.4, 7.

8 A. M. Schneider ve W. Karnapp, "Die Stadtmauer von İznik (Nicaea)", *IstForsch* 9 (1938): 2; N. Firatlı, *Guide to İznik/Nicaea* (İstanbul, 1961), 4 vd.

Şekil 2: 2017 kazıları sonrasında diakonikonun planı (Çizim: Kazı Arşivi).

lan İstanbul Kapı, Lefke Kapı ve Yenişehir Kapı günümüzde hâlâ ayakta. İznik Gölü'nün doğu kıyısında yer alan kent, Eribolon üzerinden Nikomedeia ve sonrasında Khalkedon ile Konstantinopolis'e, Agrilion üzerinden de Dorylaion'a giden yolların kavşak noktasındadır.⁹ Verimli bir ovada kurulu olan İznik (Nikaia), doğu-batı yolları üzerindeki bu önemli konumundan dolayı kısa zamanda gelişmiştir.¹⁰ İznikli Aziz Neophytos'un hayat hikâyesini anlatan Bizans devrine ait bir menkıbenin giriş bölümünde kentin güzellikleri betimlenmekte; İznik'in kurulduğu yerin elverişli olmasından, ılıman ikliminden, çepeçevre verimli ve bereketli arazisinden

9 S. Şahin, *Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) / İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu*, c. II.3 (Bonn, 1987), 48.

10 H. Abbasoğlu ve İ. Delemen, "Antik Nikaia'dan Günümüze Kalanlar", *Tarih Boyunca İznik*, ed. I. Akbaygil, H. İnalçık ve O. Aslanapa (İstanbul, 2004), 189, dn. 2.

den, salkım salkım üzüm bağlarından, her yerine dağılmış hamamlarından, surlarının aşılmazlığından, tapınaklarının görkeminden, insanının seçkinliğinden, başka yerlerden gelen ve yanı başındaki gölden çıkan ürünlerin bolluğundan bahsedilmektedir.¹¹

İznik'te erken Hıristiyanlık dönemine ait çok az iz bulunmaktadır. Bugüne kadar bilinen en eski yapılar, kentin kuzeybatı nekropolünde yer alan *hipoje*¹² ile kesin olarak tarihlenemeyen ancak erken döneme ait olduğu tahmin edilen Böcek Ayazma'dır.¹³ Bazilikadaki kazılarımız başlayana kadar Nikaia'da MS 5. yüzyıl öncesine tarihlenebilecek dinî bir yapıya ait hiçbir somut kanıt bulunamamıştır.¹⁴ Benzer şekilde, İznik kentinde ilk Hıristiyan cemaatin oluşmaya başladığı dönemde,¹⁵ bu topluluğun nerede bulunduğu ve bir araya geldiği, ayrıca toplantı yerlerinin neye benzediği gibi sorulara da tahminden öte hiçbir cevap verilememektedir.¹⁶

Nikaia'da inşa edilen ilk kiliselerden biri Aziz Pateres Kilisesi olmalıdır. Birinci Konsil'e katılan yaklaşık 200 piskoposa atfen isimlendirildiği anlaşılan bu kilise¹⁷ büyük bir olasılıkla onların anısını yaşatmak amacıyla inşa edilmiştir.¹⁸ 1065 yılındaki dep-

11 Şahin, *Katalog der antiken Inschriften*, 49.

12 N. Firatlı, "An Early Byzantine Hypogeum Discovered at İznik", *Mansel'e Armağan/ Mélanges Mansel*, 3 cilt (Ankara, 1974), 2:919 vd.

13 A. M. Schneider, "Der römischen und byzantinischen Denkmäler von İznik (Nicaea)", *IstForsch* 16 (1943): 17.

14 U. Peschlow, "Nikaia/İznik Kiliseleri", *Tarih Boyunca İznik*, ed. Akbaygil, İnalçık ve Aslanapa, 201.

15 Milano Fermanı ile Hıristiyanlığın resmî din olarak kabul edildiği MS 313 yılından önce Nikaia'da Hıristiyan cemaatlerin bulunduğunu, 2017 yılında Yenişehir Kapı'da tarafımızdan yapılan sondaj kazısında bulduğumuz mezar levhası üzerindeki yazıt da kanıtlamaktadır. Söz konusu buluntular tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

16 Peschlow, "Nikaia/İznik Kiliseleri", 201.

17 Katılımcı listelerinde adı kayıtlara geçen İznikli ilk peder Theogenios'tur. Ayrıca bkz. G. Fedalto, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis: Series Episcoporum Ecclesiarum Christianarum Orientalium I. Patriarchatus Constantinopolitanus* (Padova, 1988), 108.

18 R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galésios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)*, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin* 2 (Paris, 1975), 119; J.-L. van Dieten, "Manuel Prinkips †17. 06. 6719 (1211) Welcher Manuel in Welcher Kirche zu Nikaia?", *BZ* 78 (1985): 65 vd.; C. Foss, *Nicaea: A Byzantine Capital and Its Praises* (Brookline, MA, 1996), 112 vd.; Peschlow, "Nikaia/İznik Kiliseleri", 201, dn. 13 (diğer kaynaklarla birlikte).

edilmektedir. Aziz Neophytos Yortusu, Ortodoks Kilisesi tarafından 21 Ocak'ta kutlanmaktadır.²³

Bu iki erken tarihli kilise dışında mutlaka bir üçüncüsünün de olması gerekmektedir. Çünkü 368 yılında İznik bir *metropolis* konumuna gelmiştir.²⁴ Urs Peschlow'a göre, bu aşamada, kent ve kentin piskoposu için, içinde konutları ve resmî işlerin yapıldığı odalarıyla tam donanımlı bir kilisenin yapılması beklenmelidir.²⁵ Yoğun yapılaşma nedeniyle kent merkezinde böylesine büyük bir yapı kompleksine yer bulmak çok zordur.²⁶ Bu nedenle olası kilise ve müstemi-latını kentin dışında uygun bir arazide aramak doğru olacaktır.

İznik Gölü'nde sualtında bulunan yapının konumu göz önünde bulundurulduğunda, bazilikanın antik kent planında sur duvarlarının dışında kalacak şekilde göl kıyısında yer aldığı anlaşılmaktadır (Res. 1). Doğu-batı yönünde uzanması, dikdörtgen planda olması, üç *nefinin* bulunması ve doğu tarafında yer alan apsis nedeniyle bu yapı kalıntısının bazilikal planlı bir kilise olduğu açıktır. Yapının içinde ve çevresinde çok sayıda mezar bulunmaktadır.²⁷ Yapının kenti çeviren sur duvarlarının dışında bulunması ve göl kıyısındaki konumunun yanı sıra içinde ve çevresinde tespit ettiğimiz çok sayıda mezar, başlangıçta ileri sürdüğümüz gibi,²⁸ çok genç yaşta *martir* (şehit) edilen Aziz Neophytos'a adanmış bir *martyrium* olma olasılığını devam ettirmektedir.

Roma imparatorlarının Hıristiyanlara zulüm yaptığı yıllarda İznik kenti de bundan payını almıştır.²⁹ Yukarıda sözünü ettiğimiz *Martir* Aziz Neophytos aslında Hıristiyan bir ailenin çocuğu ola-

23 *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae. Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, ed. H. Delehaye (Brüksel, 1902), 410.

24 Janin, *Les églises et les monastères*, 105; Foss, *Nicaea*, 12 vd.

25 Peschlow, "Nikaia/İznik Kiliseleri", 202.

26 W. Müller-Wiener, "Bischofsresidenzen des 4.-7. Jhs. im östlichen Mittelmeer-Raum", *Actes du XIe Congrès International d'Archéologie Chrétienne. Lyon, Vienne, Grenoble, Genève, Aoste (21-28 septembre 1986)*, 3 cilt (Roma, 1989), 1:697.

27 Şahin, "İznik Gölü Bazilika Kalıntısı Sualtı Yüzeysel Araştırması-2015", 37 vd.

28 Şahin, "İznik Gölü'nde Gizli Tarih", 2-5; ay., "İznik Gölü'nün Altında Tarihi Keşif", 16-20; Şahin, Tok ve Kılıç, "İznik: Göldeki Bazilika", 76-84; ay., "İznik Gölü'ndeki Batık Kilise", 8-10; ay., "Deprem Kurbanı Aziz Neophytos", 42-45.

29 Foss, *Nicaea*, 6 vd.

Resim 2: *Diakonikon* mezarları (Fotoğraf: Kazı Arşivi)

rak Bithynia Olymposu'nda dünyaya gelmiştir. Neophytos, daha çocukluk çağlarından itibaren gösterdiği çeşitli mucizeler ile kutsal bir kimlik taşıdığını belli etmiştir. Henüz dokuz yaşında iken, kendisine görünen güvercini dağdaki mağaraya kadar takip etmesi ve mağarada yaşayan vahşi hayvanı kovarak on altı yaşına kadar burada kalması en büyük mucizelerinden biridir. Daha sonra rüyasında kendisine gözüken Tanrı'nın buyruğu ile, Hıristiyanlara karşı büyük zulüm zamanı olmasına rağmen, Nikaia'ya gelmiş ve açıkça kimliğini ifşa etmiştir. Bu yüzden yakalanıp inancından vazgeçmesi istenmiş, kabul etmediği için işkencelere maruz kalmıştır. Bir ağaca asılıp kırbaçlandığı, demir çengeller ile derisinin yırtıldığı, aç bırakılmış vahşi hayvanların önüne atıldığı ancak hayvanların ona zarar vermediği, son olarak da günlerce kızgın fırında bekletildiği söylenmektedir. Fakat güçlü bir inanca sahip olan bu genç Hıristiyan, her defasında hiçbir zarar görmeden sağ kalmayı başarmıştır. En nihayetinde, kentin göl tarafındaki surlarının dışında, sahil ile surlar arasındaki bir noktada imparatorluk askerleri tarafından

mızrak ya da kılıç darbeleri ile parçalanarak şehit edilmiş (304 veya 305 yılı) ve öldüğü yere gömülmüştür.³⁰

Mezarının bulunduğu alana daha sonra bir kilise inşa edildiği bildirilmektedir. Aziz Neophytos, kilisenin konumundan dolayı, gölden gelecek tehlikelere karşı şehri koruyan aziz olarak da (Promakhos gibi)³¹ saygı görmüştür. MS 325 yılındaki ilk ekümenik konsilden sonra İznik kentindeki konsilin yapıldığı toplantı mekânları, Kutsal Topraklar'a hacca giden hacıların uğrak merkezi haline gelmiştir. Bu nedenle Neophytos, Tryphon ve Diomedes'in kültleri halk tarafından çok fazla sahiplenilmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere, özellikle Neopyhtos gibi bazı azizlerin kenti düşmanlardan koruduğuna inanılmıştır.³² Tarihsel veriler, yapının plan şeması³³ ve lokalizasyonu birlikte değerlendirildiğinde, günümüzde göl altında bulunan anıtsal bazilikanın Aziz Neophytos'un mezarı üstüne inşa edildiği rivayet edilen kutsal kilise olma olasılığını güçlendirmektedir.

İznik'in dışında olmak üzere göl kenarında olduğu söylenen ancak günümüzde kayıp olan bir diğer önemli yapı Birinci İznik Konsili'nin toplandığı saraydır. Vatikan Müzeleri'nden biri olan Sistina Şapeli'nde (*Cappella Sistina*) yer alan fresklerden birinde İznik'te (Nikaia) MS 325 yılında toplanan Birinci Konsil resmedilmiştir.³⁴ Hıristiyanlıkta dört büyük mezhebin de tanıdığı Birinci Konsil'in toplantı yaptığı yapının yeri günümüzde hâlâ gizemini korumaktadır. Söz konusu freskte konsil toplantısı, toplantının yapıldığı bina ile birlikte betimlenmiştir. Fresk, 1590 yılına tarihlenmiş olsa da *opus sectile* zemin ve sol köşede betimlenen pencereden dış mekâ-

30 N. P. Ševčenko, "The Walters 'Imperial' Menologion", *JWaltersArtGal* 51 (1993): 43 vd.; Şahin, Tok ve Kılıç, "Deprem Kurbanı Aziz Neophytos", 44 vd., dn. 8.

31 Foss, *Nicaea*, 6 vd., 115, 200.

32 C. Foss, "Pilgrimage in Medieval Asia Minor", *DOP* 56 (2002): 132 vd.

33 Kentteki en erken tarihli anıtsal kilise olan Ayasofya (Hagia Sophia) Kilisesi (MS 5.-6. yüzyıllar), gerek depremler gerek zaman içinde yapılan çeşitli ekler ve onarımlar yüzünden orijinal durumunu koruyamamış olsa da genel şema itibarıyla göldeki kilise ile benzerdir. Ayasofya Kilisesi için bkz. Peschlow, "Nikaia/İznik Kiliseleri", 202-203.

34 W. J. G. A. Veth, "The Frescoes of the Ecumenical Councils in the Sistine Salon (1590) and the Catholic Conciliar Historiography" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pontifical University of the Holy Cross, Roma, 2003), 295-306.

Resim 3: Bazilika kazılarında bulunan erotik figürin (Fotoğraf: Kazı Arşivi).

na ait bir manzara görüntüsüne yer verilmesi, freski konumuz açısından ilginç hale getirmektedir. Kazılar ilerledikçe bazilika zemininin mozaikle mi, yoksa *opus sectile* ile mi kapatıldığı daha iyi anlaşılacaktır. Pencereden gösterilen manzarada ise toplantının yapıldığı yapının sur duvarlarının dışında ve İznik Gölü'ne yakın bir yerde olduğu anlaşılmaktadır. Sur duvarı üzerinde görülen kule her ne kadar Vatikan'daki Hadrianus Mezarı'na benzese de yapının göl kıyısında gösterilmesi ilginçtir ve İznik Gölü'nde keşfettiğimiz bazilikayı akla getirmektedir. Acaba Birinci Konsil Toplantısı'nın yapıldığı Senato Sarayı burası mıydı?

Bilindiği gibi Hıristiyanların dinî yapıları genellikle pagan tapınakların temelleri üzerine inşa edilmiştir. Kazılar esnasında bulunan erotik figürin (Res. 3), erken Roma İmparatorluk dönemi kandilleri ve Antoninus Pius sikkesi,³⁵ ayrıca Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerine ait çok sayıda çanak çömlek parçası bazilikanın bir tapınağın üzerine inşa edilmiş olma olasılığını artırmaktadır. Bu düşüncemizi, başta bazilikanın narteks bölümünde olmak üzere, yüzeyde tespit ettiğimiz mermer sütun tamburu gibi anlamlandıramadığımız çok sayıda büyük boyutlu mimari mal-

35 M. Şahin, "Nikaia'nın Kayıp Apollon Tapınağı", *Bursa'da Zaman* 23 (2017): 53.

zeme de desteklemektedir.³⁶ Yazılı kaynaklara göre, Roma imparatoru Commodos devrinde (hük. MS 180-192), MS 183 yılında kent surlarının dışına Baktyanus tarafından bir Apollon tapınağı yaptırıldığı bilinmektedir.³⁷ Yüzeyde bulunan ve anlam veremediğimiz çok sayıda büyük ölçekli mermer mimari yapı elemanı, Commodos tarafından yaptırılan Apollon Tapınağı'na işaret ediyor olabilir mi? 2015 yılında başlayan ve aralıksız sürdürülmekte olan arkeolojik kazılar sıraladığımız soruların en azından bir bölümüne cevap verecek, yapıyı daha iyi tanımamıza ve anlamamıza yardımcı olacaktır.

36 Şahin, "İznik Gölü Bazilika Kalıntısı Sualtı Yüzey Araştırması - 2015", 50, res. 20.

37 Şahin, *Katalog der antiken Inschriften*, 15.